

HUGO MERCIER, DAN SPERBER:

Záhada rozumu

Preložil: Marek Sečkář

Brno: Host 2019, 432 s.

Francúzski vedci a filozofi Hugo Mercier a Dan Sperber prostredníctvom zvoleného názvu ich najnovšej spoločnej monografie *Záhada rozumu* (v anglickom origináli *The Enigma of Reason*) narážajú na skutočnosť, že rozum bol dlhodobo pre mnohých niečo záhadné, priam až mystické, čo nás odlišuje od zvierat. Mercier a Sperber sa nepúšťajú do polemiky, či rozum ako tradičný diferenčný znak človeka a zvierat a ob-
stojí, ale spochybňujú jeho tajuplnú povahu. Zdieľajú naturalistické presvedčenie, že tak ako pôvod mnohého iného (napr. biologických znakov druhu, kultúrnych prvkov spoločnosti) aj pôvod rozumu sme schopní úspešne objasniť prostredníctvom pôsobenia evolučných procesov. Cieľom knihy *Záhada rozumu* je takéto naturalistické vysvetlenie pôvodu a funkcií rozumu ponúknuť.

Z hľadiska doterajšieho vedecko-filozofického záujmu Merciera a Sperbera *Záhada rozumu* neznamena púšťať sa do novej problematiky, ale je to pochopiteľný ďalší krok v ich dlhoročnej systematickej práci v danej oblasti. Treba podotknúť, že Mercier a Sperber v *Záhade rozumu* do značnej miery rozvíjajú a prehľbujú idey, ktoré spoločne predstavili v štúdiu *Why Do Humans Reason? Arguments for an Argumentative Theory* (2011). Už tu sa môžeme stretnúť s obhajobou tézy, že primárnou funkciou rozumu nie je získavať poznatky, ktoré vedú k lepším rozhodnutiam, ale náš rozum sa vyvinul a slúži najmä na to, aby sme pomocou neho vytvárali argumenty či zdôvodnenia, ktoré môžu presvedčiť iných, aby si osvojili naše presvedčenia. Tento interakcionistický prístup k rozumu v protiklade k tradičnému intelektualistickému zároveň predstavuje ústrednú tému *Záhady rozumu*.

Knihy je rozčlenená do piatich kapitol. Prvá kapitola s názvom *Zpochybnění dogmatu* sa venuje predstaveniu a sproblematizovaniu tradičného intelektualistického prístupu k rozumu. Intelektualistický prístup považuje rozum za prostriedok na získavanie právd (s. 27). Len vďaka rozumu napríklad vedci „objevují skryté skutečnosti a dospívají k hlubokým vhlédům, které by jinak byly zcela nedosažitelné“ (s. 27). Mercier a Sperber (s. 29) neodmietajú schopnosť rozumu objavovať pravdy, ale do-
dávajú, že vďaka rozumu sa k hlbokým teoretickým prienikom a výnimočným

objavom dopracovávame len výnimočne. Podľa nich nás vlastné uvažovanie oveľa častejšie privedie na scestie. Ako jeden z mnohých príkladov uvádzajú Teda Kaczynskeho, brilantného matematika, ktorý napriek svojim výnimočným rozumovým schopnostiam dospel k záveru, že keďže ustavičný technologický pokrok vedie ľudstvo k neodvratnej katastrofe, treba urobiť všetko preto (násilie nevynímajúc), aby sa technologický pokrok zastavil. Kaczynsky v snahe zastaviť a zvrátiť technologický pokrok ľudstva aj po násilí reálne siahol. So zámerom vyvolať násilnú revolúciu, ktorá mala spôsobiť kolaps modernej civilizácie, rôznym ľuďom a inštitúciám v priebehu niekoľkých rokov rozposlal výbušné zariadenia, ktoré troch ľudí zabil a niekoľkých zranili. Mercier a Sperber aj na základe tohto príkladu navrhujú nanovo premyslieť, na čo rozum slúži a ktoré funkcie dokáže spoľahlivo vykonávať.

Cieľom druhej kapitoly *Pochopení inference* je uviesť, čo Mercier a Sperber pod rozumom a uvažovaním vlastne chápu.¹ Uvažovanie vymedzujú ako vykonávanie inferencií – vyvodzovanie nových informácií z už dostupných informácií – prostredníctvom posudzovania dôvodov (s. 65). Mercier a Sperber neodmietajú, že inferencie možno vykonávať aj inými procesmi (napr. vykonávanie inferencií na základe podnetov z okolitého prostredia), avšak oni sa vo svojej knihe zameriavajú na uvažovanie, teda na vykonávanie inferencií na základe posudzovania dôvodov. V tejto súvislosti radia našu schopnosť posudzovať dôvody pod všeobecnejšiu schopnosť, ktorá robí nás ľuďmi v porovnaní s inými živočíšnymi druhmi výnimočnými. Táto všeobecnejšia schopnosť tkvie v tom, že v našich mysliach sme schopní nielen vytvárať najrôznejšie reprezentácie, ale vieme vytvárať reprezentácie reprezentácií, ktoré voláme reprezentácie vyššieho rádu či metarepresentácie (s. 106). Mercier a Sperber pritom pod množoznačným slovom „reprezentácia“ rozumejú čokoľvek, čo plní funkciu „poskytovať organizmu (anebo obecněji jakémukoli ústrojí zpracovávajícímu informace) zprávy o určité situaci. Ty se mohou týkat buď skutečných, anebo žádoucích situací, tedy buď faktů, nebo cílů“ (s. 94). Pre ilustráciu uvádzajú, že tak ako my, aj mnohé zvieratá môžu disponovať reprezentáciou, že prší (aj mnohé zvieratá sú schopné uvedomiť si, že prší), no my sme výnimoční v tom, že vieme nadobudnúť či vytvoriť reprezentáciu reprezentácie toho, že prší, a to v podobe myšlienky či sformulovaného výroku, že prší (s. 106). Bez tejto schopnosti by bolo ťažko predstaviteľné, že by sme vedeli uvažovať a v rámci uvažovania robiť také úkony, ako je poskytovanie a posudzovanie jednotlivých dôvodov, ktoré sú samy osebe určitým druhom reprezentácií (s. 119).

Kapitolu tri *Nový pohled na rozum* si dovoľím označiť za kľúčovú kapitolu celej monografie. Mercier a Sperber v nej ponúkajú odpoveď na hlavnú otázku, ktorej sa vo svojej knihe venujú, a to „Na čo rozum slúži?“. Autori tu zavrhujú neuspokojivú

---

¹ Mercier a Sperber používajú termíny „rozum“ a „uvažovanie“ synonymne.

klasickú odpoveď, že rozum má „pomáhať jedincům dosahovať lepšieho vedomia a činiť lepší samostatná rozhodnutia“ (s. 192). Ako som už uviedol, Mercier a Sperber tento intelektualistický názor na rozum odmietajú, pretože sú presvedčení, že rozum môže tieto funkcie plniť len veľmi slabo. Z tohto dôvodu navrhujú intelektualistický prístup k rozumu nahradiť interakcionistickým, podľa ktorého sa rozum „vyvinul spíše v reakcii na problémy vzniklé při společenské interakci než za účelem osamělého uvažování“ (s. 200) a podľa ktorého, rozum plní dve nasledujúce hlavné funkcie:

1. pomáha riešiť zásadný problém koordinácie, a to produkovaním zdôvodnení
2. pomáha riešiť zásadný problém komunikácie, a robí tak produkovaním argumentov (s. 200).

Autori tak rozum a jeho schopnosť vytvárať a udávať dôvody pokladajú za evolučne podmienenú adaptáciu, ktorá napomáha tomu, že vieme, aké konanie môžeme očakávať od iných ľudí, a vďaka tomu sme schopní nadväzovať s nimi najrôznejšie druhy spolupráce. Zvyčajne vedci a filozofi predpokladajú, že koordinačnú funkciu plnia normy najrôznejšieho druhu (morálne, právne, náboženské atď.). Mercier a Sperber (s. 202) tento predpoklad neodmietajú, len dodávajú, že v tomto ohľade si len s normami nevystačíme. Potrebujeme aj niečo, na základe čoho sa môžeme rozhodnúť, ktorú z mnohých noriem v danej situácii uplatniť a čo nám umožní ochrániť našu reputáciu v prípade, že sa niektorú normu rozhodneme porušiť. Tým niečím je práve naša schopnosť uvažovať, vytvárať a udávať dôvody.

Pod zásadným problémom komunikácie, s ktorým nám pomáha vysporiadať sa rozum, majú Mercier a Sperber (s. 208) na mysli riziko, že podľahneme dezinformáciám a necháme sa niekým oklamať. Pre svoje prežitie potrebujeme disponovať určitou mierou epistemickej ostražitosti a neuveriť každej sprostredkovanej informácii. Zároveň nemôžeme byť ostražití až príliš a musíme byť schopní niektoré poskytnuté informácie vyhodnotiť ako dôveryhodné. Mercier a Sperber (s. 212) tvrdia, že práve rozum nám v najrôznejších situáciách umožňuje správnu mieru epistemickej ostražitosti identifikovať. Rozum nám za pomoci svojej argumentatívnej funkcie umožňuje požadovať od iných členov skupiny dôvody a posudzovať ich, v prípade, že potrebujeme overiť, či môžeme ich informáciám dôverovať. Taktiež v prípade potreby môžeme pomocou rozumu produkovať argumenty pozostávajúce z dôvodov, ktoré prekonávajú epistemicкую ostražitosť druhých ľudí. Aj v tomto ohľade teda Mercier a Sperber (s. 217) uvažovanie pokladajú vo svojej podstate za sociálnu aktivitu, a nie za niečo, čo sa odohráva výhradne v mysliach izolovaných jednotlivcov.

Štvrtá kapitola *Co rozum dokáže a co ne* sa venuje podpornej evidencii v prospech interakcionistického prístupu k rozumu a taktiež protipríkladom, ktoré problematizujú

tradičnejší intelektualistický prístup. Autori (s. 235) tu upozorňujú, že konfirmačné skreslenie, ktorého máme tendenciu sa tak často dopúšťať, je v rozpore s intelektualistickou predstavou o rozume ako nástroji na dosahovanie právd. Poukazujú na to, že predstava o rozume ako nástroji na dosahovanie právd vedie k ťažko zodpovedateľnej otázke, prečo teda v podobe konfirmačného skreslenia disponujeme sklonom akceptovať presvedčenia, ktoré nie sú pravdivé. Keby sa rozum vyvinul ako nástroj na dosahovanie právd, tak by prírodný výber s veľkou pravdepodobnosťou tento sklon eliminoval. Naša tendencia dopúšťať sa konfirmačného skreslenia tak podľa Merciera a Sperbera poukazuje na skutočnosť, že funkcie rozumu, ktoré mu umožnili obstáť v procese prírodného výberu, nespočívajú v odhaľovaní právd, ale v tom, že nám umožňujú udávať dôvody v prospech našich presvedčení a posudzovať dôvody v prospech presvedčení iných.

Tendencia favorizovať vlastné presvedčenia na úkor presvedčení druhých ľudí podľa Merciera a Sperbera (s. 256) do ich interakcionistického prístupu k rozumu perfektne zapadá. Máme väčšiu šancu presvedčiť členov skupiny, aby akceptovali naše presvedčenie, ak ho favorizujeme hoci len na základe toho, že ide o naše vlastné presvedčenie. S takouto predpojatosťou v prospech našich presvedčení máme zároveň väčšiu šancu, že sa necháme presvedčiť, aby sme akceptovali presvedčenie niekoho iného len vtedy, keď ponúkne dostatočne silné dôvody. Autori (s. 296) preto predpokladajú, že väčšiu šancu dospieť k lepším presvedčeniam a rozhodnutiam nemáme samostatne, čo je pozícia, ku ktorej zvädza intelektualistický prístup, ale v interakcii s inými členmi skupiny, keď sme nútení v prospech našich presvedčení ponúkať čo najlepšie dôvody a prípadne aj vlastné presvedčenia revidovať, ak nás k tomu iný člen skupiny vďaka dostatočne silným dôvodom „prinúti“.

Cieľom poslednej piatej kapitoly *Rozum v Divočine* je odpovedať na možnú námietku voči interakcionistického prístupu k rozumu, ktorá tkvie v otázke, či by to nemohlo byť tak, že „rozum – prínejmenším rozum se svými ospravedlňovacími a argumentatívnymi funkciami, jehož popisem jsme se zde zabývali – představuje spíše kulturně získanou dovednost než univerzální vlastnost, která je důsledkem evoluce?“ (s. 304) Mercier a Sperber (s. 311) sa v rámci odpovede na túto námietku nesnažia ukázať, že rozum v každej kultúre funguje úplne rovnakým spôsobom, tvrdia však, že univerzálna povaha rozumu tkvie v tom, že vo všetkých kultúrach plní rovnaké funkcie – pomocou schopnosti produkovať a posudzovať dôvody napomáha koordinácii a komunikácii medzi jednotlivými členmi skupiny či celej spoločnosti. Rozum tak vo všetkých kultúrach predstavuje užitočný nástroj sociálnej interakcie.

Ako sme mohli vidieť, autori väčšinu publikácie venujú porovnávaniu tradičného intelektualistického a nimi navrhovaného interakcionistického prístupu k rozumu, avšak v literatúre má výrazne zastúpenie aj známa teória duálneho procesu

mysle, ktorá vyložene nepodlieha ani pod jeden z uvedených prístupov. Nebola by pravda, keby som uviedol, že autori na teóriu duálneho procesu zabudli, no treba dodať, že Mercier a Sperber tejto teórii venujú len malý priestor. Teórii duálnych procesov sa venujú len stručne (s. 55 – 60 a 150 – 151), pretože je to podľa nich „príliš neurčitý, pohyblivý a čiastočne také rozmazaný terč“ (s. 60). Napriek tomu si však dovoľím vyjadriť poľutovanie, že teórii duálnych procesov, a najmä komparácii ich interakcionistického prístupu k rozumu s touto teóriou nevenovali väčší priestor. Dodali by tak väčšiu váhu ich odvážnemu, hoci možno nie mylnému tvrdeniu, že „Nyní převládající pohled na uvažování („duální proces“ nebo „rychlé a pomalé myšlení“) je sice lákavý, jedná se ale o provizorní chýš postavenou mezi zříceninami starých představ (s. 23).

Ďalší aspekt, ktorý by podľa môjho názoru stál za lepšie preskúmanie, je problematika udávania dôvodov v hodnotovom, presnejšie morálnom diskurze. Mercier a Sperber (s. 331) tvrdia, že ich závery sa v mnohom zhodujú so sociálno-intuicionistickým modelom tvorby morálnych súdov Jonathana Haidta (2001). Podľa Haidtovho sociálno-intuicionistického modelu podobu našich morálnych presvedčení determinujú najmä naše emocionálne predispozície a reakcie, pričom rozum zvyčajne slúži na obhajobu morálnych presvedčení, ktorými už disponujeme, a nie na nezaujaté rozhodovanie, ktoré morálne presvedčenia akceptovať. Haidtove, Mercierove a Sperberove postrehy tak zvädzajú k pozícii, že uvažovanie je adaptácia, ktorá slúži na to, aby všetci členovia skupiny či spoločnosti akceptovali tie isté normatívne (morálne) presvedčenia, a to bez ohľadu na ich pravdivosť. Zhoda v normatívnych otázkach napomáha súdržnosti skupiny a v konečnom dôsledku kooperácii.

Pripomeňme si však, že Mercier a Sperber tvrdia, že vďaka uvažovaniu a udávaniu dôvodov dokážeme buď presvedčiť iných, aby akceptovali naše presvedčenia, alebo môžeme byť my sami presvedčení, aby sme akceptovali presvedčenia iných, pokiaľ ponúkajú dostatočne silné dôvody (epistemická ostražitosť). Dôležitá otázka je, čo je dostatočne silný dôvod, pokiaľ ide o morálne presvedčenia. Ak má Haidt (2001) pravdu v tom, že existenciu našich morálnych presvedčení determinuje naša afektívna stránka, nazdávam sa, že je ťažké, ak nie nemožné, nájsť na túto otázku uspokojivú odpoveď. Haidt vo svojom modeli síce predpokladá, že k zmene našich morálnych presvedčení môže viesť vplyv a pôsobenie iných členov skupiny, ale ide o pôsobenie na našu afektívnu stránku, a nie na rozum. Tvrdí: „keďže morálne postoje majú vždy afektívnu zložku, predpokladá sa [v rámci jeho modelu], že presvedčanie nefunguje tak, že poskytuje presvedčivé racionálne argumenty, ale tak, že v poslucháčovi vyvoláva nové afektívne intuície“ (Haidt 2001, 819) alebo, že „keďže ľudia majú silnú tendenciu osvojovať si normy prevládajúce v skupine, model navrhuje, že sám fakt, že morálny súd vykonali priatelia, spojenci či známi, má priamy vplyv na

ostatných, aby sa s ním stotožnili, a to aj bez použitia rozumového presvedčania“ (Haidt 2001, 819). Neviem si predstaviť, ako by sme s týmito Haidtovými výroky mohli zosúladiť tézu zo *Záhady rozumu*, že presvedčenia (vrátane morálnych) pre epistemickú ostrážitosť, meníme vtedy, keď nám iní na to ponúknu dostatočne silné dôvody. O akej epistemickej ostrážitosti možno hovoriť, ak presvedčenie zmeníme len preto, lebo niekto zapôsobí na naše emócie, alebo len preto, lebo máme vrozený sklon chcieť zapadnúť do skupiny, ktorej sme členom?

Čo je horšie, ak má Haidt pravdu v tom, že k zmene našich morálnych presvedčení naozaj nevedie udávanie dostatočne silných dôvodov, je otázne, či uvažovanie a udávanie dôvodov dokáže v prípade morálneho diskurzu plniť Mercierom a Sperberom predpokladané adaptačné funkcie, a to napomáhať koordinácii a komunikácii produkovaním racionálnych presvedčivých argumentov. Možno tak zostáva aj naďalej otvorené, akú (ak vôbec nejakú) adaptačnú funkciu plní rozum a udávanie dôvodov pokiaľ ide o morálku.

Nebolo by však spravodlivé, keby sme od jednej publikácie očakávali, že podrobne odpovie na všetky problematické body, ktoré sa v najrôznejších typoch diskurzu vyskytujú. *Záhada rozumu* vznikla so zámerom položiť základný kameň nového alternatívneho prístupu k rozumu, ktorý tkvie v chápaní rozumu ako nástroja sociálnej interakcie. Tento zámer dôstojne napĺňa.

Stanislav Spodniak

Literatúra

- Haidt, J. (2001): The Emotional Dog and Its Rational Tail: A Social Intuitionist Approach to Moral Judgment. *Psychological Review*, 108 (4), 814 – 834.
- Mercier, H., Sperber, D. (2011): Why Do Humans Reason? Arguments for an Argumentative Theory. *Behavioral and Brain Sciences*. 34 (2), 57 – 111.

Recenzia vznikla v rámci projektu APVV-18-0122 *Postavenie sociálnych a humanitných vied v spoločnosti: ich možnosti a limity*.

Stanislav Spodniak
Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici
Filozofická fakulta
Katedra filozofie
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovenská republika
e-mail: stanislav.spodniak@umb.sk
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8621-1842>